

سال نهم / زمستان ۱۳۹۹

چالش‌ها و راهکارهای حضور زنان در راهپیمایی اربعین

- معصومه شهریاری^۱
- لیلا ثمنی^۲
- علی اصغر جعفری ولنی^۳

DOR: [20.1001.1.38552322.1399.9.37.1.1](https://doi.org/10.1001.1.38552322.1399.9.37.1.1)

چکیده

راهپیمایی اربعین به‌عنوان یکی از مهم‌ترین مراسمات اجتماعی-سیاسی-مذهبی جهان تشیع اهمیت بسیاری دارد؛ در راستای توسعه و ترویج این سنت حسنه شناخت خلأها و رفع نیازهای بانوان که نیمی از جمعیت این راهپیمایی را به خود اختصاص می‌دهند ضروری است. در این پژوهش از میان روش‌های تحقیق کیفی برای شناسایی موانع این حضور «پدیدارشناسی توصیفی» به کار گرفته شد. در جمع‌آوری داده‌ها از طریق مصاحبه که با تکنیک نیمه ساختاریافته صورت گرفت، ۲۳ نفر از زنانی که بیش از یکبار در مراسم شرکت کرده بودند با روش تصادفی انتخاب شدند و مصاحبه تا رسیدن به اشباع نظری ادامه یافت. در پایان برای کاربردی شدن موضوع از مصاحبه‌شوندگان خواسته شد برای این موانع و مشکلات راه‌حل‌های پیشنهادی خود را ارائه دهند. پس از جمع‌آوری اطلاعات و توصیف‌های تحلیلی، ادراکی و طبقه‌بندی شده به تبیین و تجزیه تحلیل موضوعات پرداخته شد. یافته‌ها حاکی از آن است که موانع و مشکلات زنان برای حضور در مراسم اربعین در سه بعد «چالش‌های مدیریتی»، «چالش‌های فرهنگی» و «چالش‌های زیرساختی» و تحت مقوله اصلی «عدم آمادگی زیرساخت‌ها در حضور حداکثری بانوان» قابل‌شناسایی هستند. یافته‌ها و پیشنهادات این مطالعه می‌تواند یک راهنما برای مدیران و سیاست‌گذاران برای اولویت‌بندی مسائل و برای محققان درشناسایی محورها و تأمین داده‌های موردنیاز در رفع موانع حضور زنان در پیاده‌روی اربعین به کار رود.

واژگان کلیدی: حضور زنان، پیاده‌روی اربعین، حضور اجتماعی زنان، راهکارهای حضور زنان در اربعین.

۱ فارغ التحصیل کارشناسی ارشد فقه و حقوق خانواده دانشگاه و مدرسه عالی شهید مطهری (نویسنده مسئول)
m.shahriari251@gmail.com

۲ عضو هیئت‌علمی پژوهشکده زنان دانشگاه الزهرا (سلام الله علیها)؛ i.samani@alzahra.ac.ir

۳ عضو هیئت‌علمی دانشگاه و مدرسه عالی شهید مطهری؛ Jafari_valani@yahoo.com

مقدمه

در رابطه با مبنای تاریخی اربعین ۳ قول عمده در میان مورخان وجود دارد. برخی معتقدند مبنای اعتبار تاریخی اربعین، زیارت حضرت جابر بن عبدالله انصاری (واثقی، ۱۳۸۹: ۷۷) و بازگشت کاروان اسرای از شام به کربلاست. در مقابل این افراد نیز گروهی بر این باور هستند که با توجه به سیر حوادث و رخدادها بعد از عاشورا و مدت‌زمانی که صرف هر یک از این وقایع می‌شود، بازگشت کاروان اسرا به کربلا چه روز اربعین چه روز دیگر امری غیرمعقول و محال است؛ و تنها زائر اول اربعین سیدالشهدا (ع) (سال ۶۱ هجری) جابر بن عبدالله انصاری است که به همراه عطیه عوفی از مدینه پیاده به زیارت حضرت رسیده‌اند (بغدادی، ۱۴۱۳: ۴۶؛ حرعاملی، ۱۴۰۹: ۴۷۸_۴۷۹؛ نیشابوری، ۱۳۸۸: ۸۹). عده‌ای دیگر نیز بازگشت سرهای مبارک شهدا و الحاق به بدن‌های مطهر را مبنای تاریخی اربعین سیدالشهدا می‌دانند.^۱ آیت‌الله قاضی طباطبایی در کتاب تحقیق درباره اول اربعین سیدالشهدا/ به اثبات این موضوع که کاروان اسرا در روز اربعین به زیارت حضرت رسیده‌اند، اهتمام ورزیده است و به تفصیل دلایل موافقان زیارت اربعین کاروان اهل‌بیت را بیان کرده و در مقام پاسخ به استدلال مخالفان برآمده است. علی‌رغم اختلافات در این موضوع، آنچه میان شیعیان مشهور است و عزاداری‌های مرتبط با اربعین موردتوجه است، زیارت جابر و بازگشت کاروان اسرا به کربلاست. امری که در اشعار و مراثی و آیین‌های عزاداری موردتوجه قرار گرفته و بسیاری از زائرین که در اربعین به زیارت کربلا می‌روند هدف خود را مساوات و همدردی با خاندان رسول خدا می‌دانند و عقیده دارند که همچون کاروان اسرای کربلا که با سختی خود را در روز اربعین به زیارت حضرت رساندند آنان نیز به تاسی از اسرای کربلا خود را به زیارت حضرت می‌رسانند. با توجه به اینکه سنت راهپیمایی در روز اربعین از قدیم‌الایام و از زمان امامان شیعه در بین شیعیان رایج بوده و ریشه تاریخی دارد علمای شیعه نیز هم به این امر اهتمام ویژه ورزیده‌اند. برای مثال سید محمدعلی قاضی طباطبایی، راهپیمایی اربعین را سنت و رفتار مداوم شیعیان از زمان ائمه دانسته که در زمان بنی‌امیه و بنی‌عباس نیز به این حرکت پایبند بوده‌اند. (قاضی طباطبایی، ۱۳۸۳: ۳۱) علما و بزرگان نیز، به تاسی از ائمه اطهار (ع)، این رویه را ادامه داده‌اند. حاکمان حکومت‌های شیعی مانند حکومت آل‌بویه و حکومت صفویه، به این سنت حسنه اقدام کرده و سعی در تبلیغ آن بین شیعیان داشته‌اند. با روی کار آمدن حزب بعث با این مسئله به‌شدت برخورد شد و هر نوع برقراری موکب و پیاده‌روی به کربلا ممنوع و پیاده‌روی را به تعطیلی کشانند. حتی در برخی موارد منجر به اعدام و حتی شهادت و شکنجه بسیاری شد (قاسمپور؛ رضایی، ۱۳۸۸: ۴۱_۴۳) با قدم بزرگی که میرزا حسین نوری (محدث نوری، ۱۳۷۸: ۱۰۲) و آیت‌الله شاهرودی (رعایتی (ابراهیمی) ۱۳۷۵: ۱۱۰) برداشتند، مراسم راهپیمایی اربعین دوباره برقرار شد و از آن‌پس بسیاری از عاشقان اهل‌بیت و امام حسین (ع) و نیز برخی علما و مراجع تقلید با پای پیاده به کربلا سفر کردند. سفر پیاده تا کربلا، به‌مرورزمان در عراق گسترش بسیاری پیدا کرد. در بین آن مناسبت‌ها، پیاده‌روی اربعین از جایگاه ویژه‌ای برخوردار بود. پس از سقوط حزب بعث عراق، عشق حسینی، دل‌باختگان امام حسین (ع) را به سمت خود کشانده و دوباره این سنت را برپا کرده است. شیعیان در مناسبت‌های مختلف،

۱ درباره مکان سر امام حسین (ع)، اقوال دیگری نیز وجود دارد، اما باین‌حال قول مشهور و موردپذیرش بیشتر علما، همان الحاق به بدن مبارک ایشان است (مجلسی اول (اصفهانی) ۱۴۰۳: ۹۹).

به‌ویژه در اربعین حسینی، بسیار پرشورتر از قبل، از شهرها و کشورهای مختلف، به سمت کربلا روانه شده، قدم در مکان گام‌های اسیران کربلا قرار داده و مسیرهای منتهی به شهر کربلا را با پای پیاده می‌پیمایند. این مسئله بعد از سقوط نظام بعث عراق به‌نوعی سنت سالانه تبدیل شد.

راهپیمایی اربعین میعادگاه شیعیان در یک کنگره بین‌المللی به‌عنوان بزرگ‌ترین اجتماع انسانی جهان در تاریخ معاصر و بلکه در طی قرون متمادی شناخته می‌شود. این اجتماع فرا جنسیتی که دارای بازتاب‌های غیرقابل‌انکار فردی و اجتماعی است فرصتی برای هویت‌یابی و هویت‌نمایی شیعیان ایجاد کرده است و در یک‌کلام می‌توان گفت قدرت و عظمت شیعه در این مراسم متبلور شده است. علی‌رغم مشخص نبودن تعداد دقیق زائرین و متفاوت بودن آمارهای ذکرشده به دلایل اغراض سیاسی و رویکردهای متفاوت رسانه‌ها طبق گفته‌ی برخی پژوهشگران ترکیب جنسی مشارکت‌کنندگان به نسبت ۵۸/۲ درصد مرد و ۴۱/۸ درصد زن است. (عاملی، ۱۳۹۶) بنا به گفته‌ی برخی خبرگزاری‌ها ۴۰ درصد زائران را بانوان تشکیل می‌دهند.^۱ طبق این آمار تخمینی اهمیت توجه به حضور زنان در این‌بین به‌منزله نیمی از جمعیت حاضر در این راهپیمایی عظیم برکسی پوشیده نیست. علی‌رغم پژوهش‌های بسیار در حوزه اربعین و بررسی‌های جامعه‌شناختی انجام‌شده در راستای ترویج این مراسم مهم شیعه در عرصه بین‌المللی و جهانی، پژوهشی درزمینه‌ی بررسی چالش‌ها و راهکارهایی برای رفع مشکلات اختصاصی بانوان در این سفر معنوی انجام‌نشده است. از این‌رو شناخت خلأها و رفع نیازهای موجود و ارائه خدمات متناسب با نیاز بانوان ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است. باید افزود حضور کودکان و خردسالان همراه بانوان اهمیت این موضوع را دوچندان کرده است. در این مقاله با توجه به نقص‌ها و کاستی‌های پژوهشی با استفاده از نتایج پژوهش کیفی سعی شده است اهم مسائل و چالش‌های پیش روی بانوان در این مراسم مطرح و راهکارهای لازم بر اساس نظرات مصاحبه‌شوندگان جهت رفع این مشکلات مورد مذاکره قرار بگیرد که بدیهی است رفع این موانع سبب تقویت و تسهیل حضور بانوان در این مراسم می‌شود.

پیشینه پژوهش

محسن حسام مظاهری در کتاب *پیاده‌روی اربعین: تأملات جامعه‌شناختی* به گردآوری مجموعه مقالاتی با عنوان پیاده‌روی اربعین که نویسندگان آن سعی در شناخت این پدیده عظیم با صرف‌نظر از عقاید خود با روش‌های علمی و جامعه‌شناسانه و با رویکرد انتقادی به تحلیل این پدیده پرداخته‌اند. محمدرضا پویافر در «پیمایش سنخ‌شناسی زائران اربعین» با تعداد نمونه ۸۸۰ نفری از زائران شرکت‌کننده به مواردی از جمله الگوی کلی سفر اربعین، انگیزه‌ها و اهداف از حضور، شاخص‌های تجربه زیارت اربعین و نظرات زائران در برخی از مسائل مربوط به پیاده‌روی اربعین همچون نحوه برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری و حجاب پرداخته است. سید رضا عاملی در تحلیل پیمایشی راهپیمایی اربعین حسینی؛ ظرفیت‌ها، چالش‌ها، نمادها و معانی با طرح ۸۳۹ پرسشنامه به چهار زبان فارسی، عربی، ترکی و انگلیسی به زمینه‌یابی، نگرش‌سنجی و ایده‌آل‌سنجی مشارکت‌کنندگان در رخداد سالیانه اربعین پرداخته است. (عاملی، ۱۳۹۶) همچنین محسن پرویش مقاله‌ای با عنوان بررسی ظرفیت‌های تمدن‌سازی در جهان اسلام با تکیه بر پیاده‌روی اربعین منتشر کرده است. هدف این پژوهش آن است که نشان دهد مؤلفه‌های فرهنگی،

1 <https://www.khabaronline.ir/new>

سیاسی و اقتصادی این جریان عظیم، تواضع، توسل، مشارکت مردمی، ولایت‌پذیری، استکبارستیزی، سخاوت، برکت و تعاون است و با توجه به ظرفیت عظیم معنوی و فرهنگی، تجمع اربعین می‌تواند فرصتی مناسب و استراتژیک برای شکل‌گیری یک جنبش جهانی حق‌طلبی و حق‌خواهی باشد. (پرویش، ۱۳۹۸) قربانی‌سپهر در مقاله‌ی بررسی و تحلیل جایگاه پیاده‌روی اربعین در افزایش وزن ژئوپلیتیکی شیعیان در مناسبات جهانی به این نتیجه رسیده است که پیاده‌روی اربعین یکی از عوامل اثرگذار بر نقش و جایگاه شیعیان در جهان بوده و توانسته قدرت، منزلت و وزن ژئوپلیتیکی شیعیان را در سطح منطقه و جهان افزایش دهد (قربانی‌سپهر، ۱۳۹۸) محمدمهدی ذوالفقار زاده کرمانی در واکاوی ادراک زائران از رفتار خادمان در اربعین: روایتی مردم‌شناختی از پدیده عظیم پیاده‌روی اربعین به این نتیجه رسیده است که گرچه رنگ و بوی فرهنگ عربی و برکت خواهی از امام حسین (ع) ملموس است، ولی همه این‌ها در بطن یک باطن عمیق اعتقادی و بنیادین به نام جاذبه نورانی امام در تقویت محبت و مودت عمیق این مردم به امام معنا می‌گیرد که با ریشه مستحکم آسمانی خود باعث شده تا با تحول و انقلابی شگرف در زمین و فراتر از انگاره زیارت-خدمت فردی صرف تا سرحد رویدادی بی‌نظیر و جهانی مواجه باشیم (ذوالفقارزاده و شراهی، ۱۳۹۸) غلامرضا تاج‌بخش در رضایتمندی و زیارت، مورد مطالعه: زائران ایرانی در پیاده‌روی اربعین ۱۳۹۸ در عراق با استفاده از روش اسنادی و میدانی با مصاحبه‌ی ۲۷ نفر از زوار ایرانی نشان داده است که رضایتمندی در بعد زیرساخت‌های فضایی (محیطی) نسبت به رضایتمندی در ابعاد فرهنگی اجتماعی و دینی که در سطح مطلوبی قرار دارد. پایین‌ترین رضایتمندی است که مواردی همچون وضعیت تغذیه، بهداشت، وضعیت حمل‌ونقل و ایمنی راه‌ها را شامل می‌شود (تاج‌بخش، ۱۳۹۸). مهدیه بد در فهم تجربه‌ی زیسته زائران در پیاده‌روی اربعین سال ۱۳۹۵ (بسترها و زمینه‌های شکل‌گیری ابر رویداد اربعین) به مطالعه رویداد اربعین، به‌عنوان پدیده‌ای منحصربه‌فرد در حوزه گردشگری مذهبی پرداخته و به تأسی از پارادایم تفسیری و با اتخاذ رویکرد تحلیل تماتیک و با بهره‌گیری از تکنیک‌های روش تحقیق کیفی به فهم تجربه زیسته شرکت‌کنندگان ایرانی در پیاده‌روی اربعین دست‌یافته است و از این طریق به کشف ماهیت، زمینه‌ها و عوامل بسترساز شکل‌گیری رویداد اربعین پرداخته است (بد، ۱۳۹۷). بررسی آثار و مطالعات انجام‌گرفته حاکی از آن است که مسئله‌ی حضور بانوان در پیاده‌روی اربعین به‌طور خاص چندان مورد توجه قرار نگرفته و نگارنده تاکنون پژوهشی در این راستا مشاهده نکرده است. با توجه به خلأ پژوهشی موجود در این زمینه پژوهش حاضر به بررسی موانع و مشکلات پیش روی بانوان در مراسم راهپیمایی اربعین و ارائه راهکارها جهت رفع چالش‌های موجود می‌پردازد.

روش‌شناسی

در این مطالعه در راستای شناخت مشکلات و موانع حضور زنان یک رویکرد کیفی که حالت اکتشافی دارد مناسب است. رویکرد کیفی عبارت از مجموعه فعالیت‌هایی چون مشاهده، مصاحبه و شرکت گسترده در فعالیت‌های پژوهشی است که هرکدام به نحوی محقق را در کسب اطلاعات دست‌اول، درباره موضوع مورد تحقیق یاری می‌دهند (دلاور، ۱۳۸۵: ۲۵۹) از بین روش‌های کیفی مطالعه به روش پدیدار شناختی انجام می‌شود؛ در این روش ضرورت دارد که شرکت‌کنندگان

واقعه موردنظر را تجربه و آزمایش کرده باشند و هدف نهایی این بررسی رسیدن به ماهیتی است که افراد از آن آگاهی دارند (اکبری و غفوریان، ۱۳۹۶: ۲۱). درواقع روش پدیدارشناسی به توصیف معانی یک مفهوم یا پدیده از دیدگاه عده‌ای از مردم و برحسب تجارب زیسته‌ی درک شده آنان در آن مورد می‌پردازد بنابراین در پی فهم تجارب مشترک عده‌ای از مردم است (Yanowa, dvora. & Schwartz-shea, 2006). روش‌های پدیدارشناسی نیز متنوع است و عمده‌ترین آن‌ها پدیدارشناسی توصیفی نامیده می‌شود که شامل سه مرحله درک پدیدار شناختی، تحلیل و توصیف است (اکبری و غفوریان، ۱۳۹۶: ۲۱). جمع‌آوری داده‌ها از طریق مصاحبه با تکنیک نیمه ساختاریافته صورت گرفته است.

انتخاب مصاحبه‌کنندگان به‌طور تصادفی از بین کسانی که حداقل یک‌بار در این مراسم شرکت کرده‌اند، بود. در تکنیک مصاحبه عمیق و نیمه ساختاریافته که از آن در این پژوهش استفاده کردیم، گرچه سؤالات مصاحبه از قبل مشخص شده است، اما مصاحبه‌شوندگان آزادند که به هر طریقی که می‌خواهند به آن‌ها پاسخ دهند. البته در راهنمای مصاحبه جزئیات مصاحبه، شیوه بیان و ترتیب آن‌ها ذکر نمی‌شود. این موارد در طی فرآیند مصاحبه تعیین می‌شود (دلاور، ۱۳۸۵: ۱۵۸). بدین ترتیب، از اطلاعات جمع‌آوری شده، توصیف‌های تحلیلی، ادراکی و طبقه‌بندی شده حاصل شده و سپس به تجزیه و تحلیل داده‌ها پرداخته می‌شود. در این پژوهش برای کاربردی‌تر شدن مسئله در پایان مصاحبه از افراد خواسته شد که راه‌حل‌های پیشنهادی خود را برای رفع موانع و مشکلات حضور بانوان در پیاده‌روی اربعین ذکر کند. در تحقیق حاضر مصاحبه با طرح سؤالات زمینه آغاز می‌شود و با سؤالات خاص ادامه می‌یابد. همه مصاحبه‌ها ثبت و به دنبال آن مقولات اصلی و هسته-ای استخراج می‌شوند. برای تحلیل داده‌ها از روش تحلیلی استفاده می‌شود.

موضوعات موردبحث در مصاحبه عمیق شامل موارد ذیل است:

تعداد حضور در سفر کربلا، چگونگی سفر، همراهان، اهداف سفر، موانعی که برای حضور بانوان در این سفر وجود دارد، راهکارهای پیشنهادی برای رفع موانع

تحلیل داده‌ها در تحقیق پدیدارشناسی همچون دیگر تحقیقات کیفی الگوی منظمی از تکرار گردآوری و تحلیل هم‌زمان داده‌هاست. این الگو شامل مراحل از گردآوری داده‌ها، تحلیل، گردآوری تحلیل و ... تا اشباع داده‌ها ادامه می‌یابد (priest et al, 2002). بدین‌صورت که پژوهشگر داده‌ها را گردآوری می‌کند، سپس آن‌ها را تحلیل می‌کند و مجدداً داده‌های بیشتری جمع می‌کند تا داده‌ها اشباع شوند. در این پژوهش نیز مصاحبه با افراد تا اشباع نظری ادامه یافت به‌طوری‌که پس از ۱۵ مصاحبه عمقی مشخص شد که موضوع جدیدی استخراج نمی‌شود و موضوعات تکراری می‌شدند، باین‌حال برای اطمینان بیشتر مصاحبه‌ها را تا ۲۰ مورد ادامه دادیم. داده‌ها در این تحقیق مشتمل بر مصاحبه‌کننده‌های ضبط‌شده و دست‌نوشته‌های شخصی است.

چهارچوب نظری

برای تبیین حضور بانوان در پیاده‌روی اربعین سه دیدگاه نظری شامل حرمت حضور بانوان، جواز حضور بانوان و رجحان حضور بانوان می‌توان مطرح و بررسی کرد. برخی حضور زنان در راهپیمایی اربعین را ممنوع دانسته‌اند.^۱ دلایل قائلین به حرمت حضور زنان در راهپیمایی و مراسم اربعین ناظر

1 <https://www.entekhab.ir/fa/news/>

به وقوع مفسده ناشی از اختلاط، غیبت از منزل و معطل ماندن امور شوهر و منزل، سختی طی مسیر برای زنان و امکان غلبه حضور بانوان است. مطابق نظریه مشهور فقهای معاصر حضور بانوان در این مراسم مجاز است. از جمله قائلین این نظریه می‌توان به آیت‌الله مکارم شیرازی^۱، آیت‌الله مظاهری، آیت‌الله خامنه‌ای، آیت‌الله تبریزی اشاره کرد. دلایل قول به جواز عبارتند از دلالت روایات بر جواز حضور زنان (حمیری، ۱۴۱۳: ۱۰۰؛ عاملی (شهید اول)، ۱۴۱۹: ۱۶۱)، دلالت سنت بر جواز حضور زنان (طوسی، ۱۴۰۷: ۲۸۷؛ هلالی، ۱۴۱۸)، دلالت سیره متشرعه بر جواز حضور زنان (فیض کاشانی: ۳۷۴؛ موسوی عاملی، ۱۴۱۱: ۳۱۱؛ نراقی، ۱۴۱۵: ۱۲۴؛ حبلی (ابن زهره)، ۱۴۱۷: ۱۹۳)، دلالت اصل و قاعده بر جواز حضور زنان: اصل جواز و قاعده اباحه (کاشانی، ۱۴۰۴: ۹۹؛ محقق ثانی، ۱۴۱۴: ۵۲؛ محقق حلی، ۱۴۰۳: ۲۰۵؛ انصاری، ۱۴۱۴: ۲۸۷؛ اردبیلی: ۶۱۶)، قاعده اشتراک زن و مرد در احکام و کمالات فطری (موسوی بجنوردی، ۱۴۱۹: ۵۳؛ کابلی، ۱۴۲۶: ۲۴۸؛ شیرازی، ۱۴۱۳: ۱۳۳)، دلالت حق طبیعی و بشری زنان بر جواز حضور. قائلان به رجحان^۲ حضور زنان در پیاده‌روی اربعین ممکن است از باب عروض عناوین ثانوی ناظر به دلایل ذیل حکم به رجحان اعم از رجحان الزامی (وجوب کفایی) و رجحان غیر الزامی (استحباب) داده باشند (احکام شرعی به دو صورت احکام اولیه و احکام ثانویه بر موضوعات بار می‌شوند. منظور از نوع اول احکامی است که بر عناوین اولیه موضوعات مترتب می‌شوند مانند وجوب غسل، وضو و روزه، بر مکلفین و منظور از احکام ثانوی احکامی است که با در نظر گرفتن عروض عناوین ثانوی ایجاد می‌شوند مانند اینکه اگر غسل و وضو و روزه مستلزم ورود ضرر بر مکلف باشند، حکم اولی وجوب به حکم ثانوی حرمت تبدیل خواهد شد): ۱- تنقیح مناط از روایات دال بر وجوب زیارت سیدالشهدا بر زنان (نوری، ۱۴۰۸: ۲۶۰؛ اصفهانی (مجلسی اول)، ۱۴۱۰: ۳۶؛ حرعاملی، ۱۴۰۹: ۴۳۷) ۲- لزوم شرکت در پیاده‌روی اربعین به قیاس اولویت از لزوم زیارت امام حسین ع ۳- قاعده وجوب حفظ عزت مسلمانان و جامعه مسلمین (منتظری نجف‌آبادی، ۱۴۰۹)، ۴- حضور زنان مقتضای لزوم تجمع هرچه عظیم‌تر شیعیان جهان ۵- زمینه‌سازی صلح جهانی ۶- تمرین سبک زندگی اسلامی برای زنان ۷- تربیت هرچه مطلوب‌تر نسل آینده شیعه ۸- بهترین راه جهت ارائه جایگاه زن شیعه در اسلام و ایران ۸- بهره‌وری از مزایای اخروی ۹- دلیل فرهیختگی و تربیت زنان بر اساس و پایه‌های صحیح اسلامی ۱۰- نشان‌دهنده التزام آنان به احکام شرع. باید متذکر شد که این حضور منوط به رعایت شرایط عمومی حضور زنان در جامعه است که در راستای تأمین مصالح جامعه و تأمین امنیت زنان الزامی شده است. رعایت حجاب، پرهیز از تبرج جاهلی (ظاهر کردن زینت) عدم اختلاط و رعایت حریم، رعایت عفت در نگاه، وقار در رفت و آمد، پرهیز از محادثه، پرهیز از استعمال بوی خوش از جمله آن شرایط است که در آیات و روایات به عنوان شرایط عمومی حضور زنان در اجتماع مطرح شده است (ربیع نتاج و روح‌الله زاده اندواری، ۱۳۸۹) و نتیجه آن تأمین آرامش روحی و روانی مردان و زنان، حفظ حرمت و کرامت زنان در عین شرکت در فعالیت‌های اجتماعی است. همچنین

۱ آیت‌الله مکارم شیرازی می‌گویند: «این حرکت عظیم بی‌نظیر است، ... نباید از شکوه اربعین چیزی کاست و شرکت زنان اشکالی ندارد ولی جهات شرعی را باید کاملاً رعایت نمایند؛ و بهتر است که با محارم خود بروند» پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر آیت‌الله مکارم شیرازی <https://makarem.ir/main.aspx>

۲ لذا مرجع عالی‌قدر جهان تشیع حضرت آیت‌الله سیستانی در جواب سؤال از حکم فقهی حضور بانوان در پیاده‌روی اربعین فرموده‌اند: «با رعایت حدود شرعی اشکال ندارد بلکه رجحان دارد».

برای حضور آنان در این مراسم شرایط اختصاصی زیارت ائمه (ع) و حضور در بقاع متبرکه نیز متصور است. (عاملی (شهیداول)، ۱۴۱۷: ۲۵؛ محدث نوری، ۱۳۷۸: ۲۰۱؛ امینی، ۱۳۸۷: ۴۷-۵۰)^۱ بنابراین چهارچوب نظری این پژوهش بر پایه‌ی جواز و رجحان حضور بانوان است.

توصیف ویژگی‌های نمونه

همان‌طور که جدول زیر نشان می‌دهد در این پژوهش با عنایت به منطق اشباع نظری در انجام مصاحبه‌های کیفی، با مصاحبه عمیق از ۲۳ نفر از بانوان جوانی که حداقل یک‌بار در این مراسم حضورداشته‌اند انجام گرفته است. در بین مصاحبه‌شوندگان افرادی باوجود نوزاد شیرخوار، دارای سه فرزند و فرد بارداری که نوزاد خود را در مسیر کربلا به دنیا آورد، نیز وجود دارند. در میان جامعه آماری سفر با کاروان‌های زیارتی، سفر گروهی دوستانه، همراه خانواده، به‌صورت هوایی، زمینی تجربه شده است. بعد از مصاحبه نظرسنجی از ۱۲۰ نفر شامل بانوان و آقایان صورت پذیرفته است که در استخراج موانع و ارائه راهکارها در این پژوهش مورد استفاده قرار گرفته است.

تعداد شرکت در مراسم			سن			تحصیلات				
سه بار و بیشتر	دو بار	یک بار	۳۰ به بالا	۲۵-۳۰	۲۰-۲۵	دیپلم و پایین‌تر	حوزوی	کارشناسی	کارشناسی ارشد	دکتر
۱۵ نفر	۵ نفر	۳ نفر	۵ نفر	۹ نفر	۹ نفر	۳ نفر	۱ نفر	۱۵ نفر	۲ نفر	۲ نفر
تعداد کل										۲۳ نفر

جدول شماره یک: مشخصات مصاحبه‌شوندگان

یافته‌ها

بررسی‌های انجام‌شده نمایانگر دودسته از مشکلات برای حضور بانوان در پیاده‌روی اربعین است: دسته اول مواردی هستند که به‌صورت مشترک بین زنان و مردان وجود دارد و می‌توان آن‌ها را در گروه‌های زیرساختی، خدمات‌رسانی و تجهیزات، موانع شخصی تقسیم‌بندی کرد. دسته دوم مواردی هستند که بانوان به‌طور اختصاصی با آنان روبرو هستند که در سه مقوله عمده زیرساختی، مدیریتی، فرهنگی خلاصه می‌شود. در ادامه ابتدا به مشکلات عمومی به‌طور اختصار پرداخته و سپس به موانع اختصاصی حضور آنان را بررسی و تحلیل می‌کنیم.

۱ برای تسهیل مطلب به مقاله بررسی فقهی حضور زنان در راهپیمایی اربعین از نگارنده مراجعه شود.

کدگذاری انتهای	کدگذاری محوری	مقولات	کدها
کمیود برنامه‌ریزی‌های سالانه جهت رفع موانع	مسائل زیرساختی	موانع فیزیکی	کمیود گیت‌های عراقی، کمیود آب، گردوغبار شدید در مرز و در طی پیاده‌روی
		موانع فرهنگی	عدم امنیت در برخی موبک‌ها با دزدی وسایل زائران، عدم فرهنگ‌سازی برای مردمان دو کشور مختلف که فرهنگ‌های متفاوتی دارند و روزگاری نه‌چندان دور باهم جنگ داشتند که باعث بروز نفرت بین دو فرهنگ می‌شود.
	خدمات‌رسانی و تجهیزات	کمیود امکانات	امکانات کم در اسکان‌ها اعم از بتو، وسایل گرمایشی-سرمایشی و... کمیود وسایل حمل‌ونقل، جمع‌کردن تمامی امکانات رفاهی در ظهر اربعین و سرگردانی تعدادی از زوار
		مشکل برقراری ارتباط	مشکل در برقراری ارتباط‌های تلفنی و یا مجازی بین افراد، ضعف خدماتی اپراتورهای مخابراتی متناسب با جمعیت، تعداد اندک سرویس‌های اینترنتی در سراسر مسیر، آشنا نبودن با زبان مشترک برای برقراری ارتباط میان زائرین و خدام
		اسکان	کمیود اسکان‌های اطراف حرم، کمیود اسکان‌های مسیر پیاده‌روی، عدم تناسب پراکندگی موبک‌ها، هماهنگ کردن اسکان‌ها توسط کاروان‌ها از قبل سفر و کمیود جا برای افرادی که خانوادگی یا شخصی به زیارت آمده‌اند، کمیود مکان‌های استراحتی
	موانع شخصی	نیروی انسانی	کمیود نیروی خدام، کمیود بازرسین در مرز، عدم آشنایی خدام با زبان‌های زنده دنیا جهت برقراری ارتباط و ارائه خدمات به مردم
		مشکلات جسمانی	ضعف بدنی، سختی طی مسیر، آشنا نبودن زبان عربی، ناسازگاری برخی طبایع نسبت به ادویه‌های عراقی و کمیود غذاهای بدون ادویه
		اقتصادی	چند برابر شدن هزینه‌ها در ایام اربعین، هزینه‌ی اضافی روایت و بیمه زائر

جدول شماره ۲: مشکلات مشترک میان زنان و مردان

چالش‌های اختصاصی بانوان

علاوه بر مشکلات مذکور برخی چالش‌هایی وجود دارد که تنها مختص به بانوان است. این موارد را می‌توان ذیل سه عنوان کلی مسائل زیرساختی، مسائل مدیریتی و مسائل فرهنگی دسته‌بندی کرد و درنهایت می‌بایست با شناخت این موانع، اندیشیدن تدابیر و رفع این موارد زمینه‌ی تسهیل حضور بانوان را به‌عنوان نیمی از جمعیت این راهپیمایی عظیم فراهم کرد.

چالش‌های زیرساختی

عدم امکان زیارت امام حسین (ع) در روز اربعین: تمام افرادی که باوجود سختی‌های متعدد در این مسیر گام نهادند حق زیارت بقاع متبرکه را دارند؛ ولی از آنجایی که برای این امر برنامه‌ریزی انجام‌نشده است به دلیل جمعیت زیاد و عدم کنترل و نظارت بر مسیرهای منتهی به حرم و امکان برخورد با نامحرم برخی بانوان از این فیض عظیم محروم می‌مانند. می‌توان برای حل این مشکل در روز اربعین ساعتی را برای زیارت بانوان در نظر گرفت و از ورود آقایان در این ساعت ممانعت به عمل آورد با این اقدام می‌توان امید داشت که تمامی زائران از زیارت بارگاه امام حسین (ع) در روز اربعین بهره‌مند می‌شوند.

اختصاص حرم حضرت عباس (س)، سرداب غیبت امام زمان (عج) و برخی صحن‌ها و رواق‌ها به آقایان: در مصاحبه‌ها به مسئله‌ی ناراضیتی از ممانعت زیارت و ورود بانوان به برخی

صحن‌ها، زیارتگاه‌ها و حرم‌ها اشاره شده است که هر ساله بر تعداد این اماکن افزوده می‌شود. برای مثال ضریح حرم مطهر حضرت عباس (س) به زیارت آقایان اختصاص دارد و در سال ۱۳۹۸ سرداب غیبت امام زمان (عج) نیز به مواردی که بانوان محترم قادر به زیارت این اماکن نیستند اضافه شد. این امر باعث بروز ناراحتی‌ها و مشکلاتی برای خدام و زائران خانم شده است. در این راستا یکی از خادمین فرموده است:

من سال گذشته خادم سامرا بودم وقتی می‌دیدم خانم‌ها با چه شور و ذوقی می‌ومدن برای زیارت و دو رکعت نمازخوندن در سرداب غیبت امام زمان (عج) که منزل پدری حضرت و محل عبادت امام حسن عسکری (ع) هست و ما که خادم بودیم می‌گفتیم سرداب در اربعین به زیارت آقایان اختصاص یافته! حقیقتاً دلم می‌سوخت و خیلی‌ها بودن که می‌گفتن ما تو کل سال به بار قسمت‌مون میشه بیایم زیارت اون هم خیلی جاها اجازه ورود خانم‌ها رو نمیدن! بلااستثنا همه از این سیاستشون ناراضی و ناراحت بودن. واقعاً باید تدابیری انجام بشه برای اینکه همه حق دارن وقتی این همه راه میان زیارت کنند!

اختصاص قسمت کمتر ضریح مخصوص بانوان: علی‌رغم جمعیت قابل توجه زائرین خانم و همراه داشتن کودکانشان غالباً قسمت زیارتی ضریح، صحن‌ها و اماکن متبرکه برای خانم‌ها کمتر از آقایان است و این تبعیضی است که هیچ‌گونه نمی‌توان آن را توجیه کرد، این امر باعث ازدحام و شلوغی زیادی می‌شود که در نتیجه آن برای تعداد زیادی از زائرین امکان زیارت فراهم نمی‌شود و با ازدحام زیاد منجر به مشکلات عدیده‌ای در قسمت بانوان می‌شود.

عدم اختصاص مسیرهای خاص جهت تردد بانوان: بزرگ‌ترین و حادث‌ترین مشکل بانوان در این سفر مقدس و علت مخالفت عده‌ای با حضور آنان در این کنگره‌ی جهانی برخورد بانوان با مردان نامحرم است که این امر ناشی از عدم اختصاص مسیرهای خاص جهت رفت‌وآمد بانوان در مرز و در طول مسیر پیاده‌روی است. در واقع عده‌ای به‌جای اندیشیدن چاره برای رفع این مانع به حذف صورت مسئله پرداخته و این مشکل را دلیل بر مخالف حضور بانوان در این مراسم دانسته‌اند. با جداسازی راه‌ها و اختصاص مسیرهایی جهت رفت‌وآمد آنان و یا اختصاص ساعت‌هایی برای زیارت مخصوص بانوان می‌توان این مشکل را به نحو احسن حل کرد.

عدم تناسب نیازهای بانوان اعم از خدمات درمانی با جمعیت آنان: افزایش کمی و کیفی اسکان مخصوص بانوان در طول مسیر پیاده‌روی و نزدیک اماکن زیارتی و توسعه خدمات‌رسانی در این اماکن افزایش امکانات اسکان اعم از پتو، آب و مواد غذایی و ... افزایش کمی و کیفی اتوبوس‌ها جهت حمل‌ونقل زائرین در مرز و نظارت بیشتر بر قیمت‌ها رفع مشکل ارتباط بین افراد از طریق افزایش شبکه‌های اینترنتی و کاهش هزینه‌های برقراری تماس بهبود نحوه اطلاع‌رسانی‌ها اعم از مکان‌های راهنمایی زوار، مکان موبک‌ها و مکان توزیع غذا افزایش تعداد درمانگاه‌ها و تیم‌های پزشکی سیار با امکانات بیشتر متناسب با جمعیت بانوان در مرز و سایر شهرهای زیارتی تدابیر لازم برای فراهم آوردن امکانات سرمایشی و گرمایشی افزایش مراکز خدماتی جهت تعمیر چرخ‌دستی، عینک، کالسه و... از جمله مواردی است که برای رفع مشکل ناهماهنگی بین امکانات و تعداد زائران انجام داد.

چالش‌های مدیریتی

کمبود و یا نبود امکانات بهداشتی تمیز و قابل استفاده: یکی از مهم‌ترین عواملی که در طی مصاحبه‌ها تعداد زیادی از افراد به آن اشاره کردند مسئله کمبود سرویس‌های بهداشتی و استحمام و عدم رسیدگی به وضعیت بهداشت در مرز، مسیر پیاده‌روی و همچنین در شهرهای زیارتی اعم از کربلا، نجف، کاظمین و سامرا هست. بی‌توجهی به این مسئله باعث بروز مشکلاتی از جمله بیماری‌های عفونی در بانوان و کودکان می‌شود. با درایت و اختصاص بودجه به این مقوله می‌توان از عواقب این مشکل جلوگیری به عمل آورد.

ضعف برگزاری نماز جماعت برای بانوان: برگزاری نماز جماعت مخصوص آقایان بدون در نظر گرفتن فضای مناسب برای بانوان و بی‌توجهی به صفوف طولانی نمازهای جماعت که در نتیجه منجر به ادغام شدن دو نماز جماعت مختلف در قسمت بانوان می‌شود و بی‌توجهی به این مسئله توسط ائمه جماعت و خدای که مسئول برگزاری نمازهای جماعت هستند باعث شده در مواقعی کلیه نمازهای بانوان در یک صحن و یا حرم باطل شود که این مسئله باید در سال‌های آتی مورد توجه قرار گیرد. در یکی از مصاحبه‌ها آمده است:

وقتی اذان می‌شد همه عمودها^۱ شروع به برپایی نماز جماعت می‌کردن جالب این بود که اکثریت جماعت برای خانم‌ها نداشتند.

یکی دیگر از افراد فرمودند:

بارها برای خود من اتفاق افتاده که توی صحن برای نماز جماعت ایستادم و صدای دو مکبر و دو تا نماز متفاوت به گوش می‌رسید! عده‌ای با تکبیر اولی و عده‌ای با تکبیر دومی نماز خواندند! این مسئله باعث شد تمام صحن نماز هاشون اشتباه بشه و به نظرم اینکه توی اماکن مقدس نماز کل زوار باطل بشه فاجعه است!

چالش‌های فرهنگی

مخالفت و عدم رضایت همسران و خانواده‌ها: همان‌گونه که واضح است بانوان برای سفر نیاز به اذن همسر دارند. یکی از چالش‌هایی که بانوان با آن مواجه هستند مخالفت و ناراضی شوه‌ر برای سفر است. وجود افراد کلاه‌بردار و کاروان‌های ناامن برای سفر، سختی مسیر و برخورد با نامحرم و ... از جمله موارد نگرانی خانواده‌ها برای بانوان است. این سخن که «اربعین جای بانوان نیست» نشان از چالش‌های فرهنگی که پشت این دیدگاه نهفته است را دارد که هر ساله شیوع بیشتری پیدا می‌کند.

فرهنگ‌سازی نشدن حضور بانوان: مردانه دانستن پیاده‌روی اربعین یکی دیگر از مشکلاتی است که در جامعه رواج یافته است که نتیجه‌ی آن اختصاص کاروان‌های زیادی به آقایان و مشکل هم‌سفری برای بانوان با حضور کودکانشان است و باعث نگرانی و مخالفت خانواده‌ها برای حضور همسران و یا دختران در این حماسه عظیم شده است. در این مورد یکی از مصاحبه‌شوندگان فرموده است:

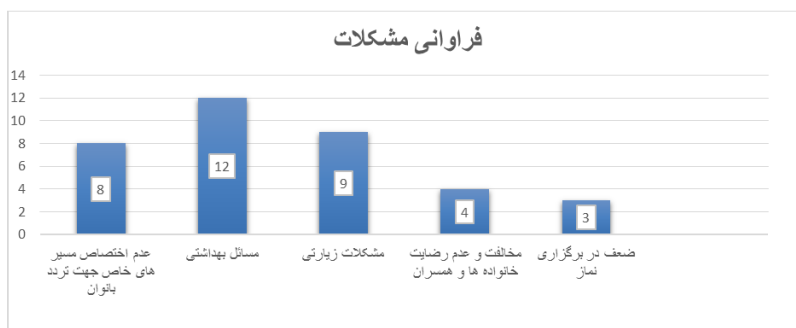
تو مسیر یا توی شهرهای زیارتی راه رفتن عادی موجب برخورد با نامحرم نمیشه، اما بعضی از آقایون که میخوان به صورت ماریپیج راه برن و تو همین حین که دارن سبقت میگیرن حواسشون نیست و به خانم‌ها برخورد می‌کنند! وقتی اعتراض می‌کنیم میگن شما آگه می‌خواستید رعایت

۱ تیر برقی‌هایی که به فاصله ۵۰ متر از یکدیگر بین شهرهای نجف تا کربلا از شماره ۱ تا ۱۴۵۲ شماره‌گذاری شده‌اند.

کنید نباید میومدید و اربعین جای خانم‌ها نیست! یا یه عده دیگه میان از همسرشون محافظت کنند که مردنامحرمی به خانمشون برخورد نکنه اما خودشون به هزارنفر خانم دیگه برخورد می‌کنند و در جواب اعتراض هم میگن من دارم از همسر محافظت می‌کنم! اگر برخورد با نامحرم حرام هست این حکم فقط برای خانم‌ها نیست! مردها هم باید مراقبت کنند! آگه هرکسی تو مسیری که داره میره حرکت کنه هیچ مشکلی پیش نمیداد اینکه رعایت نمی‌کنند و تا میایم اعتراض کنیم میگن جای شما اینجا نیست ناشی از این هست که هنوز حضور خانم‌ها توی اجتماعات جا نیفتاده!

کدگذاری انتخابی	کدگذاری مغز	مقولات	کدها
عدم آمادگی زیرساخت‌ها جهت حضور خاکثری بانوان	مسائل زیرساختی	اختصاص قسمت کمتر ضریح مخصوص بانوان	اختصاص قسمت ضریح حرم حضرت عباس (س) به آقایان، اختصاص سرداب غیبت امام زمان (عج) و صحن‌های متعدد به آقایان، جدا نبودن محل تردد آقایان و خانم‌ها در مرز، مسیر پیاده‌روی، بازارها و شهرهای زیارتی، کمبود درمانگاه‌ها مناسب نیاز بانوان، کمبود اسکان‌های زنانه کمبود مکان‌های استراحت برای بانوان، عدم برنامه‌ریزی جهت کنترل و نظارت بر مسیرهای منتهی به حرم‌ها در روز اربعین
		اختصاص حرم حضرت عباس (س)، سرداب غیبت امام زمان (عج) و برخی صحن‌ها و رواق‌ها به آقایان	
		عدم امکان زیارت امام حسین (ع) در روز اربعین	
		عدم اختصاص مسیرهای خاص جهت تردد بانوان	
		عدم تناسب نیازهای بانوان اعم از خدمات درمانی یا جمعیت آنان	
	مسائل بهداشتی	بهداشت ناکافی برای طبخ و توزیع غذا	برگزاری دونماز جماعت هم‌زمان در یک صحن، مردانه بودن نمازهای جماعت در طول مسیر و عدم اختصاص محل برگزاری نماز برای بانوان کمبود سرویس‌های بهداشتی تمیز در مرز و دیگر شهرهای زیارتی مخصوص خانم‌ها، کمبود سرویس‌های تمیز استحمام، کمبود آب در سرویس‌های بهداشتی و حمام‌ها، تمیز نبودن اسکان و سرویس‌های بهداشتی، کمبود سطل‌های زباله، عدم رعایت بهداشت توسط برخی آشپزان، عدم رعایت بهداشت هنگام توزیع غذا
		کمبود و یا نبود امکانات بهداشتی تمیز و قابل‌استفاده	
		ضعف در برگزاری نماز	
	مسائل فرهنگی	فرهنگ‌سازی نشدن حضور بانوان	رعایت نکردن حدود شرعی توسط عده‌ای از آقایان، فرهنگ غلط مردهای ایرانی، دست و پاگیر دانستن زن‌ها، جا افتادن فرهنگ مردسالاری در جامعه، مردانه دانستن پیاده‌روی اربعین، کمبود کاروان‌های معتبر و امن، مردانه شدن کاروان‌های زیارتی کمبود کاروان‌های امن
		مخالفت و عدم رضایت همسران و خانواده‌ها	

جدول شماره ۳ یافته‌های پژوهش

نمودار شماره ۲: فراوانی یافته‌ها

راهکارها

اگرچه رفع همه موانع به یکباره و در مدت کوتاه مقدور نیست، اما با توجه به میزان تأثیری که این نقایص در میزان مشارکت بانوان می‌گذارند و همچنین از طریق میزان اهمیت نواقص از دید مشارکت‌کنندگان در این راهپیمایی عظیم نسبت به اولویت‌بندی و برنامه‌ریزی برای رفع آن‌ها اقدام کرد. در ادامه، مهم‌ترین دستاوردهای تحقیق در قالب مجموعه گزاره‌های سیاستی و راهبردی به‌منظور بهره‌برداری عملیاتی بهتر در ذیل سه بخش راهکارهای زیرساختی، راهکارهای مدیریتی و راهکارهای فرهنگی به‌منظور حل مشکلات عمومی و مشکلات اختصاصی بانوان ارائه شده است. این سیاست‌ها و راهبردها مستقیماً از نتایج تحلیلی و همچنین آراء صاحب‌شوندگان استخراج شده است و در تنظیم آن‌ها، اهمیت و اولویت بر اساس میزان تکرار گزاره‌ها مورد توجه بوده است.

راهکارهای زیرساختی

سیاست کلان ۱: اندیشیدن تدابیر جهت رفع مشکلات زیارتی بانوان: پرتکرارترین مقوله طی مصاحبه‌های انجام‌شده اشاره به مشکلات زیارتی که در موارد فوق ذکر شد است که برای رفع این موضوع مصاحبه‌شوندگان به موارد ذیل اشاره کرده‌اند: اختصاص ساعات مخصوص برای زیارت بانوان مانند حرم حضرت رسول (ص) و همچنین اختصاص دادن قسمتی از ضریح مطهر حضرت عباس (س) و صحن‌ها و سرداب غیبت مخصوص زیارت خانم‌ها علاوه بر جلوگیری از نگرش منفی جهانی نسبت به مردسالارانه بودن دین مبین اسلام باعث خشنودی و رضایت بیشتر زائرین خانم در پیاده‌روی اربعین شود.

سیاست کلان ۲: اختصاص راه‌های مخصوص جهت تردد بانوان: از علل اصلی مخالفت عده‌ای با حضور زنان در پیاده‌روی اربعین می‌توان به برخورد بانامحرم اشاره کرد. برای حل این مشکل جداسازی مسیرهای پیاده‌روی و مسیر تردد آقایان و خانم‌ها در مرز، اماکن زیارتی و ... اختصاص گیت‌های مشخص برای ورود و خروج خانم‌ها لازم است که با اجرای این مقولات می‌توان این مشکل را حل و میزان رضایتمندی بانوان در این سفر زیارتی را بالا برد.

سیاست کلان ۳: افزایش امکانات متناسب با جمعیت: افزایش کمی و کیفی اسکان مخصوص بانوان در طول مسیر پیاده‌روی و نزدیک اماکن زیارتی و توسعه خدمات‌رسانی در این اماکن افزایش امکانات اسکان اعم از پتو، آب و مواد غذایی و ... افزایش کمی و کیفی اتوبوس‌ها جهت حمل‌ونقل زائرین در مرز و نظارت بیشتر بر قیمت‌ها رفع مشکل ارتباط بین افراد از طریق افزایش شبکه‌های اینترنتی و کاهش هزینه‌های برقراری تماس بهبود نحوه اطلاع‌رسانی‌ها اعم از مکان‌های راهنمایی زوار، مکان موبک‌ها و مکان توزیع غذا افزایش تعداد درمانگاه‌ها و تیم‌های پزشکی سیار با امکانات بیشتر متناسب با جمعیت بانوان در مرز و سایر شهرهای زیارتی تدابیر لازم برای فراهم آوردن امکانات سرمایشی و گرمایشی افزایش مراکز خدماتی جهت تعمیر چرخ‌دستی، عینک، کالسه و ... از جمله مواردی است که برای رفع مشکل ناهماهنگی بین امکانات و تعداد زائران انجام داد.

راهکارهای مدیریتی

سیاست کلان ۱: ارتقاء سطح خدمات و امکانات بهداشتی: افزایش تعداد سرویس‌های بهداشتی در مرز، در طول مسیر پیاده‌روی و شهرهای زیارتی افزایش نیروی خدماتی جهت رسیدگی به نظافت سرویس‌های بهداشتی و استحمام افزایش تعداد سطل‌های زباله در طول مسیر پیاده‌روی و شهرهای زیارتی و افزایش کارگران جهت پاک‌سازی و تمیز کردن معابر شهری رعایت بهداشت در طبخ و توزیع غذا حل مشکل گردوغبارهای مسیر جهت جلوگیری از مشکلات ریوی برای زائرین و مخصوصاً کودکان اقداماتی است که می‌بایست توسط مسئولین مربوط انجام گیرد.

سیاست کلان ۲: مدیریت نیروی انسانی: افزایش تعداد خدام جهت ارائه خدمات بهتر و آموزش زبان‌های زنده دنیا به خدام استقرار بیشتر و نظم دهی به نیروهای پلیس در طول مسیر و شهرها جهت برقراری امنیت بیشتر در راستای مدیریت نیروی انسانی از جمله مواردی است که با توجه به افزایش تعداد زائران بیش از گذشته باید مورد توجه قرار بگیرد.

سیاست کلان ۳: تدابیر دولتی عراق و ایران: همواره می‌بایست کشورهای شرکت‌کننده در این راهپیمایی جهانی سهم خود را از خدمات‌رسانی به این کنگره جهانی ایفا کنند. در این راستا دو کشور ایران و عراق بایستی موارد ذیل را مورد توجه خود قرار دهند: نظم دهی و مدیریت سیستم مرزی ایران و عراق و مدیریت و نظارت بیشتر بر خدمات آن و هدایت مردم به شهرهای مرزی مختلف توسعه گیت‌های مرزی و پیشگیری از معطلی‌های زیاد بالا بردن امکانات در مرز اعم از محل استراحت، ایستگاه‌های صلواتی و کمک‌های امدادی حل مشکل بی‌آبی از طریق همکاری کشورهای مجاور تلاش برای کاهش هزینه‌های زیارتی مخصوص اربعین از جمله لغو اجبار رویداد در زمان اربعین، اختصاص ارز دولتی به زوار و رایگان کردن بیمه زائران اربعین برنامه‌ریزی برای ساعات شلوغی در تردد ماشین‌ها و تدارک بیشتر ون‌ها و ماشین‌ها جهت انتقال مسافرین ایمنی جاده‌ها و راه‌ها آموزش کافی قبل از موسم نسبت به محدودیت‌ها و موانع راهپیمایی اربعین.

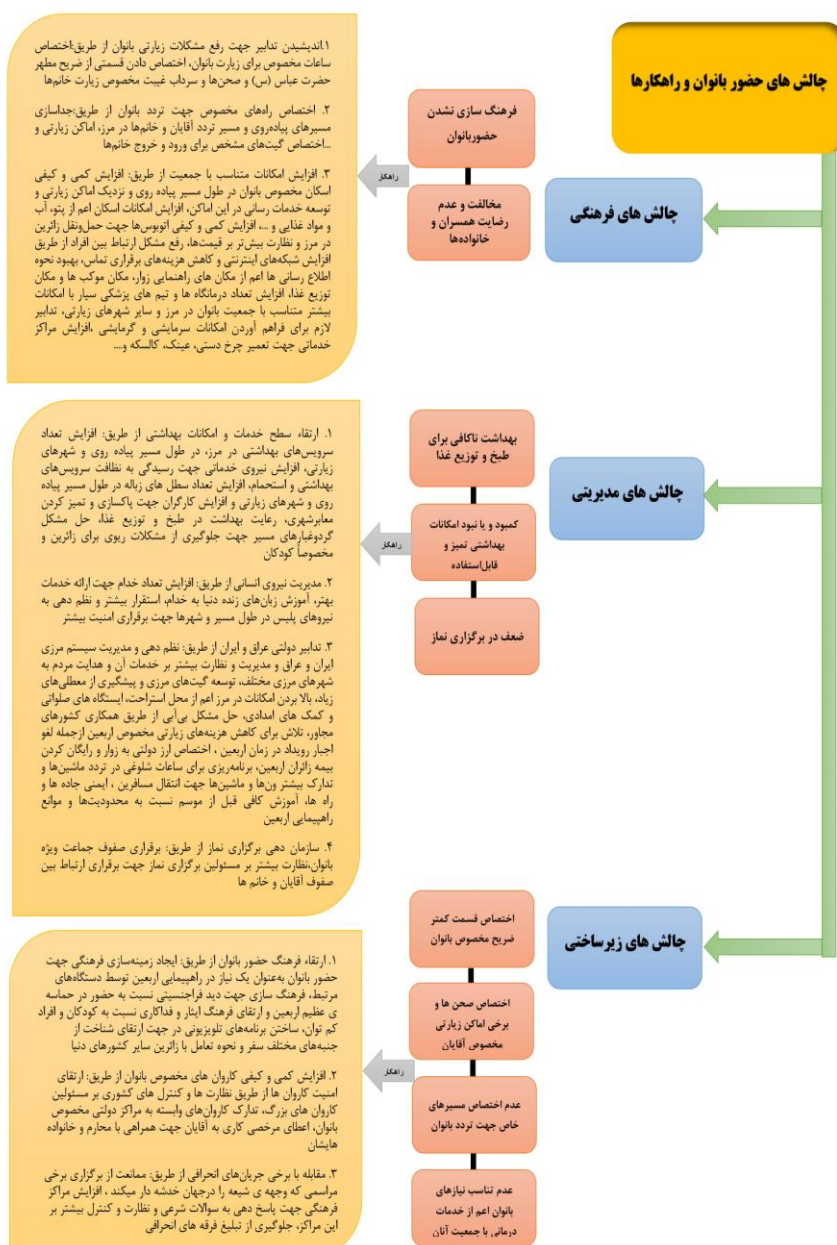
سیاست کلان ۴: سازمان‌دهی برگزاری نماز: به دلیل اهمیت فریضه‌ی نماز، برقراری صفوف نماز جماعت ویژه بانوان و نظارت بیشتر بر مسئولین برگزاری نماز جهت برقراری ارتباط بین صفوف آقایان و خانم‌ها باید مورد مذاقه ی بیشتر از سوی خادمین صحن‌های مطهر و ائمه جماعت قرار گیرد.

راهکارهای فرهنگی

سیاست کلان ۱: ارتقاء فرهنگ حضور بانوان: در راستای حضور حداکثری بانوان در راهپیمایی اربعین ایجاد زمینه‌سازی فرهنگی جهت حضور بانوان به‌عنوان یک نیاز در این مراسم توسط دستگاه‌های مرتبط بایستی مورد توجه قرار گیرد از جمله این موارد می‌توان به موارد ذیل اشاره فرمود: فرهنگ‌سازی جهت دید فرا جنسیتی نسبت به حضور در حماسه‌ی عظیم اربعین و ارتقای فرهنگ ایثار و فداکاری نسبت به کودکان و افراد کم‌توان، ساختن برنامه‌های تلویزیونی در جهت ارتقای شناخت از جنبه‌های مختلف سفر و نحوه تعامل با زائرین سایر کشورهای دنیا جهت جلوگیری از مباحثات بین فرهنگ‌های مختلف.

سیاست کلان ۲: افزایش کمی و کیفی کاروان‌های مخصوص بانوان: ارتقای امنیت کاروان‌ها از طریق نظارت‌ها و کنترل‌های کشوری بر مسئولین کاروان‌های بزرگ، تدارک کاروان‌های وابسته به مراکز دولتی مخصوص بانوان اعطای مرخصی کاری به آقایان جهت همراهی با محارم و خانواده‌هایشان برای اطمینان خانواده‌ها جهت اذن حضور بانوان از جمله مواردی است که به حضور حداکثری آنان کمک شایانی خواهد کرد.

سیاست کلان ۳: مقابله با برخی جریان‌های انحرافی: ممانعت از برگزاری برخی مراسمی که وجهه‌ی شیعه را درجهان خدشه‌دار می‌کند مانند قمه‌زنی‌هایی که روز اربعین در بین‌الحرمین انجام می‌گیرد و افزایش مراکز فرهنگی جهت پاسخ‌دهی به سؤالات شرعی و نظارت و کنترل بیشتر بر این مراکز جلوگیری از تبلیغ فرقه‌های انحرافی به دلیل نمودی که این راهپیمایی در جهان و نشان دادن وجهه‌ی شیعه دارد از اهمیت بالایی برخوردار است.

نتیجه‌گیری

۱. سنت راهپیمایی در روز اربعین از قدیم‌الایام و از زمان امامان شیعه در بین شیعیان رایج بوده و ریشه تاریخی دارد. علما و بزرگان به تأسی از ائمه اطهار (ع)، این رویه را ادامه داده‌اند. حاکمان حکومت‌های شیعی مانند حکومت آل بویه و حکومت صفویه، به این سنت حسنه اقدام کرده و سعی در تبلیغ آن بین شیعیان داشته‌اند. باروی کار آمدن حزب بعث با این مسئله به شدت برخورد شد و هر نوع برقراری موكب و پیاده‌روی به کربلا ممنوع و پیاده‌روی را به تعطیلی کشاندند. با قدم بزرگی که میرزا حسین نوری و آیت‌الله شاهرودی برداشتند، مراسم راهپیمایی اربعین دوباره برقرار شد. این مسئله بعد از سقوط نظام بعث عراق به نوعی سنت سالانه تبدیل شد. در این اجتماع فرا جنسیتی که دارای بازتاب‌های غیرقابل انکار فردی و اجتماعی است طبق آمارهای تخمینی حدود نیمی از جمعی حاضر در این مراسم را بانوان تشکیل داده‌اند بنابراین اهمیت توجه به حضور زنان برکسی پوشیده نیست. علی‌رغم پژوهش‌های بسیار در حوزه اربعین و بررسی‌های جامعه‌شناختی انجام‌شده در راستای ترویج این مراسم مهم شیعه در عرصه بین‌المللی و جهانی، پژوهشی در زمینه بررسی چالش‌ها و راهکارهایی جهت رفع مشکلات اختصاصی بانوان در این سفر معنوی انجام نشده است. از این رو شناخت خلأها و رفع نیازهای موجود و ارائه خدمات متناسب با نیاز بانوان یک ضرورت اجتناب‌ناپذیر است. همچنین حضور کودکان و خردسالان همراه بانوان به اهمیت این موضوع افزوده است. با توجه به نقص‌ها و کاستی‌های پژوهشی در این مورد با استفاده از نتایج پژوهش کیفی سعی شده است اهم مسائل و چالش‌های پیش روی بانوان در این مراسم مطرح و راهکارهای لازم بر اساس نظرات مصاحبه‌شوندگان جهت رفع این مشکلات مورد مذاقه قرار بگیرد که بدیهی است رفع این موانع سبب تقویت و تسهیل حضور بانوان در این مراسم می‌شود.

۲. به‌طور کلی موانع و مشکلات را می‌توان به دودسته تقسیم کرد: ۱. مشکلات عمومی که هر زائر ممکن است با آن‌ها روبرو باشد و تحت عنوان ۳ مقوله اصلی (زیرساختی، خدمات‌رسانی و تجهیزات، موانع شخصی) به‌طور خلاصه بیان شد. گرچه برخی از این موانع برای بانوان با توجه به شرایط جسمی ضعیف‌تر نسبت به آقایان، پوشش و همراهی کودکان ملموس‌تر است لکن جزء موارد عام بین زنان و مردان محسوب می‌شود. ۲. موانع اختصاصی حضور بانوان تحت سه عنوان کلی مشکلات زیرساختی، مشکلات مدیریتی و مشکلات فرهنگی بحث شد. چالش‌های زیرساختی شامل: عدم امکان زیارت امام حسین (ع) در روز اربعین، اختصاص حرم حضرت عباس (س)، سرداب غیبت امام زمان (عج) و برخی صحن‌ها و رواق‌ها به آقایان، اختصاص قسمت کمتر ضریح مخصوص بانوان، عدم اختصاص مسیرهای خاص برای تردد بانوان، عدم تناسب نیازهای بانوان اعم از خدمات درمانی با جمعیت آنان؛ چالش‌های مدیریتی شامل: کمبود و یا نبود امکانات بهداشتی تمیز و قابل‌استفاده، ضعف برگزاری نماز جماعت برای بانوان؛ چالش‌های فرهنگی شامل: مخالفت و عدم رضایت همسران و خانواده‌ها، فرهنگ‌سازی نشدن حضور بانوان با اندیشیدن تدابیر و رفع این موانع باید زمینه‌ی حضور حداکثری بانوان را فراهم کرد.

۳. جهت رفع موانع و مشکلاتی که در این سفر وجود دارد نیاز به سیاست‌گذاری‌ها، برنامه‌ریزی‌های سالانه و تلاش جهت برطرف کردن موانع هست که این امر مستلزم همکاری‌های هرچه

گسترده‌تر کشور عراق و دیگر کشورهاست. در این پژوهش سیاست‌هایی مطابق مشکلات موجود شامل سیاست‌های زیرساختی: اندیشیدن تدابیر جهت رفع مشکلات زیارتی بانوان، اختصاص راه‌های مخصوص جهت تردد بانوان، افزایش امکانات متناسب با جمعیت؛ سیاست‌های مدیریتی: ارتقاء سطح خدمات و امکانات بهداشتی، مدیریت نیروی انسانی، تدابیر دولتی عراق و ایران، سازمان‌دهی برگزاری نماز؛ سیاست‌های فرهنگی: سیاست ارتقاء فرهنگ حضور بانوان، افزایش کمی و کیفی کاروان‌های مخصوص بانوان، مقابله با برخی جریان‌های انحرافی اندیشیده شد و ذیل این مباحث راهبردهایی برای این مهم ارائه شده است که با اجرای آن‌ها در سال‌های آتی می‌توان شاهد رفع موانع و تسهیل حضور زنان در این کنگره‌ی عظیم جهانی بود.

منابع

- اردبیلی، احمد بن محمد. (بی تا). *زبدۀ البیان فی أحكام القرآن*. تهران: المكتبة الجعفریة لإحياء الآثار الجعفریة.
- اکبری، مرتضی؛ غفوریان، فاطمه سادات. (۱۳۹۶). *تحلیل داده‌های کیفی با استفاده از نرم‌افزار atlas.ti*. تهران: موسسه انتشارات دانشگاه تهران.
- امینی، عبدالحسین. (۱۳۸۷). *آداب کوی جانان: آداب زیارت حسینی (ترجمه ادب الزائر لمن یمم الحائر)*. تهران: مشعر.
- بد، مهدیه (۱۳۹۷). «فهم تجربه زیسته زائران در پیاده‌روی اربعین سال ۱۳۹۵ (بسترها و زمینه‌های شکل‌گیری ابر رویداد اربعین)»، باغ نظر. بهمن ماه، شماره ۶۸، صص ۳۹-۴۸.
- پرویش، محسن. (۱۳۹۸). «بررسی ظرفیت‌های تمدن‌سازی در جهان اسلام با تکیه بر پیاده‌روی اربعین»، *تمدن اسلامی و دین‌پژوهی*. زمستان، شماره ۲، صص ۳۰-۴۷.
- پویافر، محمدرضا. (۱۳۹۷). «پیمایش سنخ‌شناسی زائران اربعین»
- تاج‌بخش، غلامرضا. (۱۳۹۸). «رضایت‌مندی و زیارت (مورد مطالعه: زائران ایرانی شرکت‌کننده در پیاده‌روی اربعین عراق در سال ۱۳۹۸)». *پژوهشنامه حج و زیارت*. پاییز و زمستان، دوره ۴، شماره ۸، صص ۹۵-۱۲۱.
- ثمنی، لیلا؛ شهریار، معصومه. (۱۳۹۹). «بررسی فقهی حضور بانوان در پیاده‌روی اربعین». *پژوهشنامه حج و زیارت*. پاییز، دوره ۵، شماره ۲، صص ۷۱-۹۴.
- حبلی (ابن زهره)، حمزه بن علی. (۱۴۱۷). *غنیة النزوع الی علمی الاصول والفروع*. چاپ اول، قم: موسسه امام صادق ع.
- حر عاملی، محمد بن حسن. (۱۴۰۹ ق). *تفصیل وسائل الشیعة الی تحصیل مسائل الشریعة*. چاپ اول، قم: موسسه آل‌البیت.
- حمیری، محمد بن حسن. (۱۴۱۳ ق). *قرب الاسناد*. قم: موسسه آل‌البیت.
- دلاور، علی. (۱۳۸۵). *مبانی نظری و عملی پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی*. تهران: رشد.
- ذوالفقار زاده، محمد مهدی؛ شراهی، اسماعیل. (۱۳۹۸). «واکاوی ادراک زائران از رفتار خادمان در اربعین: روایتی مردم‌شناختی از پدیده عظیم پیاده‌روی اربعین». *دین و ارتباطات*. بهار و زمستان، دوره ۲۶، شماره ۵۵، صص ۱۴۸-۱۱۵.
- ربیع‌نجاج، سید علی‌اکبر؛ روح‌الله زاده اندواری، عالیه. (۱۳۸۹). «حضور زن در جامعه از دیدگاه قرآن و روایات». *پژوهشنامه علوم و معارف قرآن کریم*. دوره ۱، شماره ۶، صص ۱۴۵-۱۶۷.
- عاملی (شهید اول)، محمد بن مکی. (۱۴۱۹ ق). *ذکر الشیعة فی احکام الشریعة*. قم: موسسه آل‌البیت.
- عاملی (شهید اول)، محمد بن مکی. (۱۴۱۷ ق). *الدروس الشرعیة فی فقه الإمامیة*. قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- انصاری، مرتضی بن محمد امین انصاری. (۱۴۱۴ ق). *رسائل فقهیة (للشیخ الأنصاری)*. چاپ اول، قم: کنگره جهانی بزرگداشت شیخ اعظم انصاری.
- طوسی، محمد بن حسن. (۱۴۰۷ ق). *تهذیب الاحکام*. چاپ چهارم، تهران: دارالکتب الاسلامیة.
- عاملی، سعیدرضا. (۱۳۹۶). «راهپیمایی اربعین حسینی؛ ظرفیت‌ها، چالش‌ها، نمادها و معانی» مرکز پژوهشی سیاست‌های فضای مجازی دانشگاه تهران.
- علامه محدث نوری، حاج میرزا حسین. (۱۳۷۸). *آداب زیارت*. تصحیح و تحقیق: محمدحسین صفا خواه _ عبدالحسین طالعی. تهران: ابرون.

- قمی، ابن قولویه، ابو القاسم جعفر بن محمد. (۱۳۹۸ ق). *کامل الزیارات*. چاپ اول، نجف اشرف: دار المرتضویة.
- فیض کاشانی، محمد بن شاه مرتضی. (بی تا). *مفاتیح الشرائع*. چاپ اول، قم: کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی.
- قاضی طباطبایی، سید محمدعلی. (۱۳۸۳). *تحقیق درباره اول اربعین سیدالشهدا (ع)*. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد.
- کاشانی، ملا حبیب الله شریف. (۱۴۰۴ ق). *تسهیل المسالك إلى المدارک*. قم: موسوعه الفقه الإسلامی طبقاً لمذهب أهل البيت.
- کابلی، محمد اسحاق فیاض. (۱۴۲۶ ق). *المسائل المستحدثه (للفیاض)*. چاپ اول، کویت: مؤسسه مرحوم محمد رفیع حسین.
- اصفهانی (مجلسی اول)، محمدباقر بن محمدتقی. (۱۴۱۰ ق). *بحارالانوار*. جلد ۹۸، چاپ اول، بیروت: مؤسسه الطبع و النشر.
- مظاهری، محسن حسام. (۱۳۹۶). *پیاده روی اربعین الملات جامعه شناختی؛ مجموعه مقالات*. اصفهان: آرما.
- محقق ثانی، علی بن حسین. (۱۴۱۴ ق). *جامع المقاصد فی شرح القواعد*. قم: مؤسسه آل البيت.
- محقق حلی، جعفر بن حسن نجم الدین. (۱۴۰۳ ق). *الاجتهاد و التقليد (معارض الأصول)*. چاپ اول، قم: مؤسسه آل البيت.
- منتظری نجف آبادی، حسین علی. (۱۴۰۹). *مبانی فقهی حکومت اسلامی*. ترجمه: محمود صلواتی، قم: مؤسسه کیهان.
- موسوی بجنوردی، سید حسن بن آقابزرگ. (۱۴۱۹ ق). *القواعد الفقهیه*. قم: الهادی.
- موسوی عاملی، سید محمد. (۱۴۱۱ ق). *مدارک الاحکام فی شرح شرائع الاسلام*. چاپ اول، قم: مؤسسه آل البيت.
- نراقی، مولا احمد بن محمد مهدی. (۱۴۱۵). *مستند الشیعه فی احکام الشریعه*. چاپ اول، قم: مؤسسه آل البيت.
- نوری، حسین. (۱۴۰۸ ق). *مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل*. چاپ اول، بیروت- لبنان: مؤسسه آل البيت.
- Yanowa, dvora. & Schwartz-shea, peregrine. (2006), "interpretation and method; empirical research methods and the interpretive turn". By M.E, SHARPE London inc.
- Priest, h. & Roberts, p. & woods, L. (2002), "An overview of Three Different Approaches to the Interpretation of Qualitative Data", Part1: Teoretical Issues, Qualitative Approaches, Nurse Researcher.
- سایت www.seratnews
- پایگاه اطلاع رسانی دفتر آیت الله العظمی مکارم شیرازی: makarem.ir